

Elektronik Kütüphaneler¹

Yaşar Tonta

ULAKBİM Başkanı

ELEKTRONİK ARŞİVLER bir ulusun elektronik formdaki sosyal, ekonomik, kültürel ve entellektüel mirasına, çeşitli kopyalama (migration)² stratejileri kullanmak suretiyle, bir bütünlük içinde ve uzun dönem erişim sağlanmasında ortaklaşa sorumluluğu olan elektronik bilgi depolarıdır” şeklinde tanımlanmaktadır.³ Bu tanım “elektronik kütüphaneler” için de geçerlidir.

Bilgi kaynaklarının elektronik ortamlarda depolanması, bu bilgilere erişmek için bazı mekanizmaların geliştirilmesi ve ağlar aracılığıyla söz konusu bilgilerin kullanıma sunulması elektronik kütüphane hizmeti vermek için yeterli değildir. Seçim, sağlama, düzenleme, erişim ve arşivleme konuları da elektronik kütüphanelerle birlikte düşünülmelidir. Çünkü elektronik bilgi kaynakları için söz konusu işlemlerin gerçekleştirilmesi geleneksel kütüphanelerdekinden bazı farklılıklar göstermektedir. Bu hususları kısaca gözden geçirmekte yarar vardır.

Elektronik Kütüphanelerde Koleksiyon Geliştirme: Geleneksel kütüphanelerde bilgi kaynağına sahip olmak o kaynağa erişimi garantilemek anlamına gelmektedir. Oysa elektronik kütüphanelerde fizik olarak sahip olmadığımız bir kaynağa ağlar aracılığıyla erişim sağlamak da erişim açısından hemen hemen o kaynağa sahip olmak kadar değerlidir. Bu açıdan bakıldığında elektronik kütüphanelerde koleksiyon geliştirme çalışmalarının da yeni bir gözle değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü elektronik kütüphanelerde koleksiyon geliştirme sadece kendi sahip olduğunuz, yaşattığınız (maintenance) ve arşivlediğiniz kaynaklarla sınırlı değildir. Bunun yanı sıra, başkaları tarafından yaşatılan ve arşivlenen, ancak yansılar (mirrors) aracılığıyla sizin de sahip olduğunuz elektronik bilgi kaynakları, ya da sadece bağlantı (link) yoluyla erişim sağladığınız bilgi kaynakları da koleksiyon geliştirme çalışmaları sırasında dikkate alınmalıdır. Örneğin, bir Sun sitesi olan Berkeley Elektronik Kütüphanesi (<http://sunsite.berkeley.edu>) erişim sağladığı elektronik bilgi kaynaklarını dört gruba ayırmakta ve Web sayfasında her “belge”nin hangi gruba girdiğini “Archived”, “Served”, “Mirrored” ve “Linked” ibareleriyle belirtmektedir. Kütüphanenin sahip olduğu ve arşivleyerek sürekli olarak erişilmesine olanak sağlamayı planladığı belgeler için “Archived” kütüphanede bulunan ancak sürekli olarak arşivleme konusunda henüz karar verilmeyen belgeler için “Served”, yaratılmasından ve arşivlenmesinden başka kuruluşların sorumlu olduğu fakat kütüphanenin yansıladığı belgeler için “Mirrored”, kütüphanenin sadece gönderme yaptığı ve başka kuruluşların makineleri üzerinde bulunan belgeler için ise “Linked” ibaresi kullanılmaktadır.⁴ Elektronik kütüphanelerin sorumlulukları, doğal olarak, her kategorideki elektronik kaynaklar için farklılıklar göstermektedir.

¹ TÜBİTAK Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) Danışma Kurulları Ortak Toplantısı’nda (Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 18-19 Nisan 1998) yapılan sunuşun kısaltılmış biçimidir. Bu yazıda “elektronik kütüphane” ve “dijital kütüphane” terimleri eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

² “Technology refreshment” ya da “technology migration” teknolojik yönden eski bir ortam üzerindeki bilgilerin yeni ortamlara aktarılması anlamına gelmektedir. (örneğin, bilgisayar teyplerinde saklanan bilgilerin teknolojik açıdan daha ileri optik disklere aktarılması gibi).

³ **Preserving digital information.** Report of the Task Force on Archiving of Digital information commissioned by the Commission on Preservation and Access and The Research Libraries Group. May 1,1996. p.8. (Raporun elektronik kopyası için bkz.: <ftp://ftp.rlg.org/pub/archtf/final-report.pdf>)

⁴ “Digital Library SunSITE Collection and Preservation Policy. (Raporun elektronik kopyası için bkz.: <http://sunsite.berkeley.edu/Admin/collection.html>)

Elektronik Bilgilerin Fiyatlandırılması: Elektronik bilgilerin fiyatlandırılması basılı bilgilerin fiyatlandırılmasından son derecede farklıdır. Bir kez ödeme yaparak satın aldığımız basılı kaynakları istediğiniz kadar kullanabilirsiniz. Oysa elektronik bilgi kaynaklarını bir kez satın almak, gerek fiyatlandırma politikaları gerekse güncel bilgilerin sürekli eklenmesi açısından, ÇOĞU zaman yeterli değildir. Bunun yerine, abone olmak, belirli bir süre (sınırlı ya da sınırsız) kullanmak üzere lisans satın almak, ya da her kullanımda ‘parça başı ücret ödemek’ suretiyle elektronik bilgi kaynaklarını kullanıcılarımıza açmak mümkündür.

Elektronik bilgi üreticileri (yayıncılar) ile kütüphaneciler elektronik bilgilerin fiyatlandırılması hakkında farklı görüşlere sahiptirler.⁵ Yayıncılar elektronik bilgi kaynaklarını ek gelir elde edebilecekleri bir alan olarak görmekte ve kütüphaneleri aynı bilgi kaynaklarının hem basılı hem de elektronik kopyalarını satın almaya ya da kiralamaya zorlamaktadırlar. Öte yandan kütüphaneciler kısıtlı bütçeler ile araştırma ve eğitime katkıda bulunmakta, hızla artan bilimsel yayın sayısı ile başa çıkmaya çalışmaktadırlar. Bir örnek vermek gerekirse; ABD’deki en büyük 121 üniversite ve araştırma kütüphanesinin 1986-1996 yılları arasında süreli yayınlara ayırdıkları bütçelerde %124 artış olmasına karşın, satın alınan süreli yayın sayısında %7 azalma olmuştur.⁶ Bu durum, basılı kaynakların satın alınmasında zorlanan kütüphanelerin elektronik bilgi kaynakları için gereken ve mevcut bütçelerinin %30’una varan ek maliyetleri nasıl karşılayacağı sorusunu akla getirmektedir.

Elektronik Bilgilerin Arşivlenmesi: Geleneksel kütüphaneler koleksiyonlarında bulunan basılı belgelerdeki entellektüel içeriğe erişim sağlamak için belgelerin kendisini arşivlemek zorundadır. Oysa başka kuruluşlar aracılığıyla erişim sağlanan elektronik bilgi kaynaklarının arşivlenmesinden kimin ya da kimlerin sorumlu olacağı belli değildir. Yayıncılar basılı bilgi kaynaklarının arşivlenmesinden sorumlu değildirler. Nasıl ki basımı tükenen kitapların yayıncılar aracılığıyla sürekli sağlanması beklenemezse, karlı olmaktan çıkan elektronik bilgilerin de sürekli olarak yayıncılar tarafından arşivlenmesi beklenmemelidir. Aynı şey farklı yayınevlerinin ürünlerini biraraya getirerek pazarlayan şirketler için de söylenebilir. Bu durumda elektronik bilgilerin arşivlenmesinden kim sorumlu olacaktır? Kütüphaneler ya da kütüphane konsorsiyumları mı, yayınevleri mi, Ebsco vb. gibi ‘agregator olarak adlandırılan satıcı şirketler mi? Yoksa bu sorumluluk dağıtık bir ortamda gerçekleştirilerek depolama için ayrı, erişim için ayrı kuruluşlar mı sorumluluk yüklenecektir? Bu ve benzeri sorulara yanıtlar bulmak elektronik bilgi kaynaklarının hizmete sunulmasıyla ilgili yasal (telif hakları, gizlilik, güvenlik, vb.), örgütsel ve yönetsel (finansal yapı, insan kaynakları, eğitim ve destek hizmetleri, vb.) sorunların çözümüyle yakından ilgilidir.

Elektronik Kütüphanelerin Misyonu: Her kuruluş için olduğu gibi elektronik kütüphaneler için de misyon (varoluş nedeni) büyük önem taşır. Örneğin, bir elektronik kütüphanenin misyonu “kullanıcıların elektronik bilgi hizmetlerine ve bilgi kaynaklarına kullanımı kolay bir arabirim aracılığıyla ağ üzerinden erişimlerine olanak sağlamak” şeklinde belirlenebilir. Misyonun belirlenmesiyle birlikte bu misyonu gerçekleştirmek için gereken örgütsel yapıyı kurmak ve hizmetlerin devamı için bir finansal model geliştirmek öncelikli olarak ele alınması gereken konular arasındadır. Bunun yanı sıra, içerik (elektronik bilgi kaynaklarının yönetimi ve bu kaynaklara erişimin sağlanması), elektronik bilgi hizmetleri vermek için gereken teknik alt yapı, bu alt yapının yaygınlığı ve etkinliği, ağ ve bilgi hizmetleri ile ilgili standartlar (TCP/IP, Z39.50, SGML, ASCII, PDF vd.)⁷ vb. gibi konular bir elektronik kütüphanenin kurulmasında ve başarıyla işletilmesinde son derecede önem taşımaktadır.

Bu bağlamda “bilgi teknolojisi-içerik bütünleşmesi” ilişkisine de kısaca değinmekte yarar vardır. Yeni teknolojiler genellikle bir önceki teknolojinin yerini tamamen almamakta, bilgiler değişik ortamlarda

⁵ International Coalition of Library Consortia (ICOLC). “Statement of Current Perspective and Preferred Practices for the Selection and Purchase of Electronic Information,” 25 March 1998. Altmış kütüphane konsorsiyumu tarafından imzalanan bu bildirinin elektronik kopyası Koalisyonun Web sayfasından edinilebilir: <http://www.library.yale.edu/consortia/statement.html>

⁶ Joseph J. Branin and Mary Case, “Reforming scholarly publishing in the sciences: a librarian perspective.” *Notices of AMS* 45(4): 475-486, April 1998. p 478.

⁷ Elektronik kütüphane standartlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Lorcan Dempsey ve diğerleri. “Elib standards guidelines.” (Version 1.0). FIG1T, 26 February 1996. (Raporun elektronik kopyası <http://www.ukoln.ac.uk/services/elib> adresinden edinilebilir.)

(kağıt, mikrofiş, CD-ROM vd.) yayımlanmaya devam etmektedir. Öte yandan, kağıdın dışındaki diğer bilgi taşıyan nesnelere genellikle bu nesnelere okumaya, dinlemeye ve görmeye yarayan teknoloji ve yazılım ürünleri ile birlikte boğulanmaktadır (bundled). Göreceli olarak daha eski ortamlarda bulunan bilgilerin gerek saklama gerekse erişim açısından zaman zaman yeni ortamlara aktarılması gerekmektedir. Bir başka deyişle, içeriğin bilgisayar ve iletişim teknolojileriyle birleştirilebilmesi için sağlam bir bilgi teknolojisi desteğine ihtiyaç vardır. Elektronik kütüphaneler için ağ hizmetlerinin mi yoksa içeriğin mi daha pahalıya geldiği zaman zaman tartışma konusu olabilmektedir. ULAKBİM’den örnek vermek gerekirse; Ulusal Akademik Ağ ULAKNET’in kurulması için yaklaşık bir milyon dolar harcanmıştır. Türk Telekom A.Ş.’nin de aynı amaçla 6-7 milyon dolar yatırım yaptığı tahmin edilmektedir. Üniversitelerin mevcut ULAKNET bağlantılarının kirası yılda yaklaşık iki milyon dolar tutmaktadır. Oysa ulusal çapta bir elektronik kütüphanenin kurulabilmesi için yaklaşık 8-10 milyon dolar başlangıç yatırımına, 2-3 milyon dolar da elektronik bilgi kaynaklarının lisans ücretlerine harcanması gerekecektir. ULAKBİM’in 1997 yılında sadece basılı süreli yayınlara harcadığı para yaklaşık üç milyondur. Öte yandan, ağ hizmetlerinin tersine, bütün içeriğin ULAKBİM tarafından toplanması ve bu bilgilere erişim sağlanması olanaksızdır.

Konsorsiyumlar Aracılığıyla İşbirliği: İki ya da daha fazla kütüphanenin kendi kullanıcılarına daha gelişmiş bilgi hizmetleri vermek üzere birlikte çalışmaları “işbirliği” olarak tanımlanabilir. Söz konusu işbirliği ortaklaşa derme geliştirmeden belge sağlamaya, kataloglamadan teknik işlemlere kadar çeşitli alanlarda gerçekleştirilebilir. İşbirliği ve eşgüdüm olanakları bilgisayar ağlarının da katkısıyla teknolojik açıdan daha kolay gerçekleştirilebilmekte ve (ortaklaşa koleksiyon geliştirme ya da sahip olmaya karşı erişim gibi hususlarda olduğu gibi) yeni yaklaşımlar denenebilmektedir. “Konsorsiyum” terimi ise birden fazla kuruluşun bir araya gelerek oluşturdukları tüzel kişilik olarak tanımlanmaktadır. Kütüphaneler tarafından oluşturulan konsorsiyumların temel işlevleri fiziksel kaynakları paylaşmak (toplu kataloglar, kütüphanelerarası ödünç verme gibi), Internet’e bağlantı sağlamak ve elektronik bilgi kaynaklarını ağ aracılığıyla kullanıcıların hizmetine sunmaktır. MOREnet (Missouri Research and Education Network: <http://www.more.net/>), GALILEO (Georgia Libraries Learning Online: <http://galileo.gsu.edu/>) ve JSTOR (Journal Storing: <http://www.jstor.org/>) kütüphaneler tarafından kurulan konsorsiyumlara örnek olarak verilebilir.

Ülkemizde de ULAKBİM’in ve üniversitelere araştırma kütüphanelerinin katılımıyla bir konsorsiyum kurulabilir mi? Bu soruya verilecek yanıt elektronik bilgi kaynaklarına ve ağ aracılığıyla verilen bilgi hizmetlerine bakış açımızla yakından ilgilidir. ULAKBİM kurulduğundan bu yana elektronik kütüphane alt yapısını geliştirmek üzere çalışmalarını sürdürmektedir. Elektronik kütüphane hizmetleri ve konsorsiyum konusu ULAKBİM Cahit Arf Bilgi Merkezi Danışma Kurulu’nun çeşitli toplantılarında ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Böyle bir konsorsiyumun kurulabilmesi için bazı alt yapı ve mevzuat sorunlarının çözülmesi gerektiği açıktır. Başlangıç yatırımı ve elektronik bilgi kaynakları lisanslarının her yıl satın alınması için gereken paranın nereden bulunacağı ve işletme maliyetlerinin nasıl karşılanacağı gibi konuların konsorsiyumda görev almak isteyen kurucu üyeler tarafından enine boyuna tartışılması gerekmektedir. Dağıtık bir yapı içerisinde elektronik bilgi kaynaklarına Ulusal Akademik Ağ (ULAKNET) aracılığıyla erişim sağlanacağı göz önüne alınacak olursa, hem ULAKBİM açısından, hem de konsorsiyum açısından öncelikli konuların belirlenmesi gerekmektedir. Bu konular şöyle sıralanabilir:

- Ağ üzerindeki bilgi kaynaklarını ve hizmetlerini geliştirmek ve bunlara erişmek için çeşitli kavramsal modellerin geliştirilmesi;
- Bu modellerin denenmesi ve gerçekleştirilmesi için pilot projeler yapılması;
- ULAKBİM bilgi sağlama hizmetlerinin yeniden tasarlanması;
- Elektronik ortamlarda bilgi kaynakları sağlama politikaları ve prosedürlerinin geliştirilmesi;
- ULAKBİM ile diğer kütüphaneler arasındaki karşılıklı ilişkilerin gözden geçirilmesi ve yeniden şekillendirilmesi; ve
- ULAKBİM Elektronik Kütüphanesinin geliştirilmesi için yapılacak yatırımı desteklemek üzere mali kaynakların yaratılması.

Konsorsiyum çerçevesinde oluşturulacak çeşitli komiteler marifetiyle ULAKBİM’in ve konsorsiyuma

ye diğer kütüphanelerin orta ve uzun vadeli stratejileri, öncelikleri ve kısıtlı kaynakların optimal kullanımı, elektronik bilgi hizmetleri veren teknik personel ile kütüphaneci ve bilgi uzmanlarının eğitimi, kullanıcılarla daha etkin ilişkiler kurulması vb. gibi konularda çeşitli çalışmalar yapılabilir. Eğitim ve araştırma-geliştirme amaçlı böyle bir konsorsiyumun kullanıcıların elektronik bilgi ihtiyaçlarını karşılamada önemli rol oynayacağı kanısındaız.